

رساله کیفیت ایجاد رباعی

از
سید الهی نقی

۸۶
رساله

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE9890

بسم الله الرحمن الرحيم

اما بعد حمد الهی و نعت رسالت پناهی این رساله ایست مشتمل بر کیفیت ایجاد رباعی و حصص ارکان
و ده کادش ضبط اوزان آن تا هشتاد و دو هزار و پانصد و چهل و چهار و این رساله را بنام سبیت
رباعی بر چهار فصل تقسیم کرده شد **فصل اول** در بیان ایجاد رباعی گویند و در حد و ثبات اجزای
است و درودی که اول و ثانی و غیره او گفته و در شب سخن فارسی را از شری تا شریار رسانیده و در سب
از اعیاد و حسن آباء و عزیزین بطریق گلگشت میگشت ناگاه بر سر حاجت گو و گامیکه گردگان پیمانه
و دلی تا شایان را در گوهرت سے انداختند گذشت اتفاقاً در آئینان کرد که بخوبی
شوخ و طاهر هم تن کرشمه و سرایا نازندله سنج و لیل و غیره و از رودی کشیدند و او در فیه
گردین مشاهد و حکایتش سے نمود چون آن فتنه روزگار گردگان را درون گرداندا
از اتفاقاً که گردگانی از انبیا و نگو افتاده جانب کو غلطان گردید و کودک در نشاط آمد
غلطان غلطان همین و دتا سرگور و دی را این قول نمودنش نهایت مطبوع خاطر افتاد
و در نفس مفعول فاعل مفعول فعل از فروع هرج قرار داده سه و دو دیگر با او منظم نمود و شعر ای
دیگر تیر برین وزن طبع آراینها کرد و در فیه رفته این وزن آنقدر مطبوع طبع خاص و عام افتاد که
صد بار زنان و شیریه با شمع آن دهن حجاب چاک کرده از خانه بیرون رشتند و آنوقت
او را ترانه ناسیدند یعنی مشوب بسوی ترواز اینجا که چیزی تر نسبت خشک و شیر تر میباشد و این ترانه را
از آن موثر دارند و سبب بر آنند که چون سبب اختر آتش کوک ترواز نه بوده است از او را
ترانه نام که **فصل دوم** در وجه تمثیل رباعی و ارکان آن قدما می فارسی ترانه را که از
هرج مربع اختراع کرده اند چهار بیت رباعی میگفتند و هر دو و چهار رکنی را قافیه لازم تر
اما متاخرین شان چون ابیات هرج نزد ایشان متروک است ترانه را از شمن و سهار
سید بند و هر دو و چهار رکنی را سحر ای می شمرند و مجموع را دویست و در مصرع معلوم

قافیه لازم بنیدارند و از اخصی مانند لیکن نبودن قافیه در مصرع سوم لازم نباشد بل در بعضی
از رباعیات در هر چهار مصرع قافیه بود و اما زبان عرب این زن از فارسی منتقل شده است
در اصل نبود و براسه تشبیل بر یک ترانه تازی و یک ترانه فارسی گفتا میرو و محاسن گوید
لَا تُطْرَحُ بِمِصْرَعٍ ضَعِيفٍ كَمَا مِنْ قُرْتَبَةٍ أَنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا وَارْتَعَاقَ لِي أَمَا قُلْتُ لَهَا كَمَا
لِقِرَاقٍ يَأْكُلُ كَمَا نَقَى بَرَكَاةٍ وَبِرَعِيشٍ جَمْرٍ مَرَضِيْعٍ لَاعَزَازٍ فَرَقَ خُودَ تَالِيْدٍ بَرَاةٍ ضَعْفِ
سَنَ بَرَكِيَّتٍ دَرَسِيْدٍ وَكُفْتُ مَرَّآيَا كُفْتُ بَدْوَمَ تَرَا - تو که ممکن نخواهد شد ترافراق ممکن نخواهد شد
رباعی فارسی ۵ افتاد مر ابادل مکار تو کار ۶ افکند ویرین دلم و گلنار تو نار ۷ سن باز
نخل پیش گلزار تو نار ۸ با اینچه درد چشمم نخواه تو نور ۹ اما مثال آنکه مصرع سوش قافیه
نار و دور علی نیست ۱۰ لاطاقه لی نذا آنجا و العجرب ۱۱ یا سن حلو و خیموانی صدری ۱۲ انوم جفا
ما غنیم ۱۳ عنی و قیفت حارانی آمری ۱۴ یعنی نیست است این جفا و فراق ۱۵ کسانیکه فرود
ند و خیمه زده اند در سنیه من خواب ظلم کرده است بر یک ۱۶ باز و قتیکه غائب شده اند از من ۱۷ باقی
نده ام حیران و بر کار خود و در فارسی نیست ۱۸ شیطان بچا خبثت دی بر سر راه ۱۹ چه رسید
من وزن رباعی ناگاه ۲۰ در میشت او دیدم و گفتم فی الحال ۲۱ لا حول ولا قوه الا بقدر ۲۲
چون ترانه را از بحر جرح بر آورده اند چهار کانش در اصل مفاعیلین بوده اند و ارکان مستعمله
از سالم و مفاعله ازده بیش نبوده و مفاعیلین سالم مفاعیلین مقبوض مفاعیلین کفوت
هم مفعولین اخرم مفعول اخر ب ۲۳ فاعلن اشتراک مفعول انتم ب ۲۴ فاعل ازل ۲۵ فعل میبذ
۲۶ فاعل ابتر یعنی کدام رکن ترانه ازین ارکان خالی نیست اما نه کیفیت مانتق که هر رکن از
۲۷ ابتدا و عروین و ضرب و مشهور جا که خواهند گزاردند بل براسه صدر و ابتدا مفعول مفعولین
و براسه عروین و ضرب مفعول و فاعل و فعل و متعین کرده اند و ارکان باقیه چهار کانه در
حشو واقع شود بل مفعول و مفعول نیز در حشو آید بجهت مفعول و فاعل و فعل و متعین که در غیر
عروض و ضرب واقع نشود ۲۸ فصل سوم در ضبط اوزان است و چهار کانه رباعی بر طبق
محقق طوسی باید دانست که تشبیه عبارت است از حذف حرف اول و تد مجموعی که در اول
رکن بود و انقضائش با خبر رکن کفوت قبل بعد تشبیه سبب اجتماع سه محرک متوالی یعنی ج
از رکن کفوت سابق و در حرف اول مجموع سه در مفاعیلین مفاعیلین اگر تحقیق کنند و رسم مفاعیلین
را بعد تشبیه بلام مفاعیلین ضم کنند تا هر دو راجع مفاعیلین مفعولین گرد و پس اگر رکن

وزشت آری قافیه فاع و مفعول با فعل وضع درست نباشد پس بر تقدیر اول یعنی بودن فاع
یا فعل در آخر دوازده وزن از انضمام هر یک ازین دوازده با هر یک ازین یکصد و چهل و چهار
مختلف و نیز با تقریباً بقا عدد ضرب دوازده در دوازده حاصل شود و صورت ضرب
اینست

۱	۲	۳	۴
۵	۶	۷	۸
۹	۱۰	۱۱	۱۲
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶

 و در دوازده ثنائی از انها با انضمام هر وزن با فعل خودش اگر چه در
مصرع شش اوزون باشد لیکن هر ثنائی از انها با ثنائیات دیگر لا محاله وزناً یا ترتیباً مخالفت
نموده بود و هر گاه براس اجتماع سه مصراع با هر یک ازین یکصد و چهل و چهار ثنائی هر یک از
اوزان دوازده گانه مذکور منضم شود بقانون ضرب یکصد و چهل و چهار در دوازده و نیز در
بعضی سبب و شش ثنائی بهر سه صورت ضرب اینست

۱	۲	۳	۴
۵	۶	۷	۸
۹	۱۰	۱۱	۱۲
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶

 و چون
برای تکمیل رباعی با هر یک ازین اعداد هر یک از اوزان دوازده گانه منضم شود
در ضرب دوازده در اعداد مذکور به سبب هزار و هفتصد و سی و شش رباعی حاصل آید
در صورت ضرب اینست

۱	۲	۳	۴	۵	۶
۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸
۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴

 و بهینقدر دیگر بر تقدیر ثنائی یعنی از اختلافات
دوازده گانه دیگر در عرض و ضرب انها فاع یا مفعول بود و مجموع آن بچهل و چهار مرتبه
در رسد و اینهمه در صورتیست که هر چهار مصرع آن قافیه داشته باشد و اگر بنظر جواز
اختلاف فاع و مفعول با فعل و فعل در رباعیاتی که مصرع سوم آنها موسوم شخصی باشد القافیه نباشد
اعداد اختلاف سه مصرع که آخر فاع یا مفعول بود یعنی یکصد و هفتصد و سبب و شش با دوازده
مصرع سوم که آخرش فاع یا فعل باشد ضرب کنیم سبب هزار و هفتصد و سی و شش رباعی حاصل گردد
و صورت ضرب در مقابل گذشت و بهینقدر در عکس آن یعنی آخر سه مصرع فاع یا فعل و آخر مصرع
سوم فاع یا مفعول باشد تا مجموعش چهل و یکصد و چهار صد و هفتاد و دو باشد و با مجموع سالیقه
که نیز بهینقدر است و نیز در هر یک از اینها هر یک ازین سبب و چهار اوزان متحد الاربع است و
باقی مختلف و نیز با تقریباً بقا عدد مخفی نماید که اوزان مختلف مذکور نه از قبیل احتمالات عقلیه
محصه است بل از محتملات واقعیه که شعر را نهاتوان گفت و لذا اصولاً نامی جامی برای ضبط
اوزان سبب و چهار گانه شش رباعی فرموده که هر یک ازین شش است بر چهار وزن مختلف
کما نقله ابی بزرگ الا نکار در سه بعضی عرفانی گفته اند جمع از سبب با آخرم نشاید لیکن
بسیار سے از شعر پاک نداشته اند بل بعضی وزن سبب ازین قبیل نثرین اوزان آخرم
جمع کرده و اوزان سبب اینچنین گفته اند که زبان ندری ای مسکینک + گفتا دارم گفته که

CALL No. { ۱۹۵۶۰۰۰۰ ACC. No. ۹۸۹۰۰۰۰
AUTHOR.....
TITLE.....

TIME

9.49 791504

کتاب کی تاریخ

Date	No.	Date	No.
1/1/19	1	1/1/19	1
2/1/19	2	2/1/19	2
3/1/19	3	3/1/19	3
4/1/19	4	4/1/19	4
5/1/19	5	5/1/19	5
6/1/19	6	6/1/19	6
7/1/19	7	7/1/19	7
8/1/19	8	8/1/19	8
9/1/19	9	9/1/19	9
10/1/19	10	10/1/19	10
11/1/19	11	11/1/19	11
12/1/19	12	12/1/19	12
13/1/19	13	13/1/19	13
14/1/19	14	14/1/19	14
15/1/19	15	15/1/19	15
16/1/19	16	16/1/19	16
17/1/19	17	17/1/19	17
18/1/19	18	18/1/19	18
19/1/19	19	19/1/19	19
20/1/19	20	20/1/19	20
21/1/19	21	21/1/19	21
22/1/19	22	22/1/19	22
23/1/19	23	23/1/19	23
24/1/19	24	24/1/19	24
25/1/19	25	25/1/19	25
26/1/19	26	26/1/19	26
27/1/19	27	27/1/19	27
28/1/19	28	28/1/19	28
29/1/19	29	29/1/19	29
30/1/19	30	30/1/19	30
31/1/19	31	31/1/19	31

THE BOOK

MAULANA
AZAD
LIBRARY

ALIGARH
MUSLIM
UNIVERSITY

-;RULES:-

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Rs. 1/- per volume per day shall be charged for textbooks and 10 P. per vol. per day for general books kept overdue.